

Т.В. Сьомкіна*д-р екон. наук,
м. Донецьк*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СФЕРІ ОСВІТИ

Актуальність дослідження. Інноваційні зміни в економіці, що утворюються під впливом сучасної структурно-технологічної перебудови базових галузей виробництва вимагають значних змін у здійсненні підприємницької діяльності в сфері освіти. Ці зміни обумовлені соціально-економічною структурою суспільства і тому потребують постійного висвітлення та аналізу.

Ступінь розробленості проблеми. Такий аналіз необхідний як вимога сучасного етапу трансформації економічних відносин для привертання уваги до аналізу особливих чинників, що суттєво й внутрішньо притаманні природі суб'єкта підприємницької діяльності в сфері освіти і в яких проявляється його роль в економічному та соціально-економічному житті суспільства. При цьому, згідно основопологаючим концепціям західної економічної теорії кожен конкретний економічний суб'єкт на даному етапі соціально-економічного розвитку суспільства підвладний дії основних елементів формування економічного середовища їх функціонування [1; 2; 3; 4].

Тому **метою** статті є аналіз підходів до методологічного дослідження процесів формування та функціонування цього особливого економічного суб'єкта — суб'єкта підприємницької діяльності в сфері освіти, що є одним з основних системоутворюючих елементів в межах економічної системи в цілому.

Для цього на першому етапі аналізу необхідно повернутися до елементарних знань про сутність суб'єкта

підприємницької діяльності, як такого, його характерних рис. Як відомо, економічна теорія відносить до характеристики суб'єкта підприємницької діяльності такі риси, як спроможність до ризику, вміння знайти нові шляхи підприємництва та підходи до вирішення будь-якої виробничої проблеми, здатність до аналізу ринкової ситуації та її найбільш ефективного використання і таке інше. Так, що конституюючими рисами суб'єкта підприємницької діяльності з точки зору виконання підприємницьких функцій, можна вважати, по-перше, ініціативну діяльність з організації виробництва та реалізації продукції, що вироблена на підприємстві. До неї належать такі дії, як дослідження ринкового середовища з метою оцінки економічної ситуації для виявлення можливостей ефективного вироблення тієї чи іншої продукції, розробка і відпрацювання плану роботи підприємства та маркетингової стратегії виходу продукції на ринок збуту та організація управління підприємством. Це функція комбінування факторів виробництва під час безпосередньо виробничого процесу, та виконання владних повноважень для узгодження дій всіх учасників виробничого процесу. Для суб'єкта підприємницької діяльності в сфері освіти, це проявляється як, інноваційний тип господарської культури, що передбачає:

нетривіальний творчий підхід фахівців до виконання своїх функціональних обов'язків;

постійний пошук технологічних та ринкових можливостей здійснення особистої господарської ініціативи;

самостійність та самодостатність у підготовці і застосуванні функціональних та організаційних творчих наробок і новаторських ідей.

За такої спрямованості навчання з'являється можливість підготовки не середньстатистичного спеціаліста, а ініціативного, універсального професіонала ринкової економіки, який не тільки зацікавлений у кінцевих результатах своєї роботи, але й здатний на підставі прогресивних передбачень самостійно розрахувати та функціонально забезпечити належну якість вироблюваної продукції та ефективність виробництва.

По-друге, конституюючою рисою суб'єкта підприємницької діяльності з точки зору виконання підприємницьких функцій є відповідальність за прийняття технологічних й економічних рішень та наслідків їх втілення у виробництво. Тобто, відповідальність це характерна риса суб'єкта підприємницької діяльності яка пов'язана з вирішенням проблеми вибору, кількісної та якісної оцінки можливостей виробництва та реалізації продукції. Вона охоплює як досягнення запланованого результату дії підприємства, так і розрахунок можливостей відхилення виробництва чи реалізації продукції від плану й пов'язані з цим збитки. Для суб'єкта підприємницької діяльності в сфері освіти це проявляється як дії з надання освіти передбаченої якості. Особливо це стосується змін у вихованні сучасних спеціалістів — менеджерів, економістів, юристів. З цієї точки зору тільки перехід до формування у майбутніх спеціалістів інноваційного типу господарської культури надасть можливість навчальним закладам в межах виконання їх специфічної «виробничої» функції виконувати всі умови ринкового господарювання щодо підготовки робочої сили належної кваліфікації. Але в сучасній ринковій економіці до сфери матеріальної та моральної відповідальності за прийняття управлінських рішень підлягають не тільки прямі наслідки процесу виробництва та реалізації продукції. Існують, так би мовити, непрямі наслідки, які проявляються у використанні продукції споживачем та при аналізі впливу на якість навколишнього середовища, тобто, з точки зору соціально-економічної ефективності його техніко-технологічних та економічних рішень. Саме ця відповідальність і породжує феномен підприємницького ризику, який економічна теорія розглядає як наступну, третю основну характерну рису суб'єкта підприємницької діяльності.

З точки зору сприйняття ризику, суб'єкт підприємницької діяльності досліджується в зв'язку з виконанням функцій, пов'язаних з подоланням невизначеності в ситуації невідкладного вибору, коли є можливість якісно та кількісно оцінити ймовірність досягнення запланованого результату або відхилення від нього. При виконанні цих функцій суб'єкт підприємницької діяльності працює в напрямку локалізації ризику, але при цьому він отримує всі наслідки від прийнятих рішень, і не тільки економічні але й соціальні. В сфері освіти, це проявляється в тому, що проблема раціонального вибору трансформується в цьому секторі економіки у визначення співвідношення соціального виграшу та соціальних витрат суспільства.

Саме єдність цих чинників і формує якісні характерні риси суб'єкта підприємницької діяльності, так що їх сукупний взаємовплив та взаємодію можна характеризувати як загальні основи певної теоретичної моделі функціону-

вання будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності. Така теоретична модель повинна окреслювати всі основні функції, що притаманні суб'єкту підприємницької діяльності і в той же час розкривати особливості його взаємодії та взаємовпливу з іншими економічними суб'єктами в межах функціонування ринкової економічної системи. Цим параметрам, на думку автора, відповідає система взаємовідносин, що виникає поміж трьох економічних суб'єктів, а саме, суб'єкта підприємницької діяльності, як такого, сукупного ринкового суб'єкта, як формального контрагента при функціонуванні будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності та сукупного виробничого суб'єкта, в межах якого формуються та здійснюються інтереси функціонування окремої підприємницької структури. В межах такої локальної економічної мікросистеми і проявляється можливість ефективного чи неефективного функціонування суб'єкта підприємницької діяльності, тобто, виконання ним своїх основних функцій, а саме, ініціативи, менеджменту та ризику. Саме ці функції притаманні й особливому суб'єкту підприємницької діяльності в сфері освіти — навчальному закладу.

На другому етапі аналізу необхідно прийняти до уваги, що носій цих внутрішніх характерних рис суб'єкта підприємницької діяльності — підприємець, працює в умовах конкретного технологічного, соціально-економічного та соціального оточення, яке створює специфічні умови для прояву як первинної підприємницької ініціативи, так і для її втілення в економічну дійсність. Тобто, феномен функціонування підприємницького суб'єкта відображає не тільки швидкість та гнучкість реакції на зміну кон'юнктури ринку, несподіваність та непередбаченість ринкових рішень, постійну готовність до ризику та змін у виробництві. У теоретичних дослідженнях функціонування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності аналізується з 2 основних точок зору: як виконання певних підприємницьких функцій та як визначення соціально-економічної ролі підприємця в інституціональній структурі суспільства. І тому розкриття характерних рис суб'єкта підприємницької діяльності потребує урахування як загально — економічних передумов, таких як розвиток людини, її попиту та споживання, власності та виробництва, так і конкретно — історичного середовища його функціонування, під впливом якого утворюються основні принципи економічної діяльності, правила економічної гри, традиції підприємництва і т. і.

Саме положення суб'єкта підприємницької діяльності в межах соціально-економічної системи, як окремого носія специфічних системно-якісних рис з урахуванням рівня розвитку ринкових відносин дає змогу виявлення соціальної персоніфікації їх як економічних суб'єктів. Але найбільша складність аналізу знаходиться в тому, що соціальна форма персоніфікації не є проявом сутності самих економічних суб'єктів. Тобто, безпосередньо процес фіксації конкретної персоніфікації суб'єкта підприємницької діяльності це є лише передумова подальшої характеристики персоніфікованої форми прояву суб'єкта підприємницької діяльності яка може проводитися через посередництво її зв'язку з внутрішньою суттю суб'єкта та його місцем в економічній системі.

Спроба аналізу суб'єкта підприємницької діяльності з цього боку на перший погляд може здатися недоречною. Емпіричним фактом є те, що суб'єкт підприємницької діяльності це один з реальних елементарних суб'єктів системи

ринкової економіки. Можливо саме тому в сучасній економічній літературі цей факт і відображається лише на рівні простої констатації, без докладного аналізу, а функціональні форми суб'єкта підприємницької діяльності наводяться в сталому вигляді, як закінчена характеристика суб'єкта. Хоч вже в навчальній, а тим більше в спеціальній літературі процес персоніфікації повинен бути початком дійсного аналізу якісної специфіки даної форми суб'єкта з точки зору адекватності відображення ним сутності внутрішніх взаємозв'язків функціонування елементів економічної системи. Річ у тому, що розвиток форм суб'єкта підприємницької діяльності, це не тільки суб'єктний але й суб'єктивний процес. Тобто, в межах функціонування різних форм суб'єкта підприємницької діяльності проходить самопізнання та субординація економічного становища кожного з них. Ці процеси можуть бути окреслені з точки зору персоніфікації кожної з функціональних форм суб'єктів підприємницької діяльності. А далі через визначення економічного статусу їх носіїв, може бути досліджено основні риси по яких проходить виокремлення їх з-посеред інших економічних суб'єктів, що функціонують в межах великих економічних та соціально-економічних структур. Персоніфікація, з цієї точки зору, є процес відбиття у свідомості економічних суб'єктів процесів встановлення та існування об'єктивних економічних взаємовідносин між реально функціонуючими підприємцями при виконанні ними тих чи інших функцій суб'єкта підприємницької діяльності. Цей процес формує основні передумови пізнання, як розрізненості та відокремленості, так і фактичної взаємозалежності всіх конкретних форм суб'єкта підприємницької діяльності. На основі такої персоніфікації може бути продовжено аналіз форм суб'єкта підприємницької діяльності, враховуючи всі перетворення та трансформації, що притаманні вторинним, похідним формам. Саме умови, напрямки і характер персоніфікації показують адекватність прояву даного суб'єкта підприємницької діяльності на рівні реальних ринкових відносин. Такий аналіз стосується вивчення процесів формування та існування вторинних функціональних форм прояву суб'єкта підприємницької діяльності і дає змогу простежити за утворенням рольової основи для виконання тих чи інших основних функцій суб'єкта підприємницької діяльності при функціонуванні його вторинних форм.

Суть проблеми в тому, що суб'єкти економічних відносин та суб'єкти інституціональної організації механізму реалізації цих відносин не є тотожними. Існування функціональних форм економічних суб'єктів, в тому числі і суб'єктів підприємницької діяльності в сфері освіти потрібно досліджувати виходячи з багаторівневості структури ринкової економічної системи. Найважчим в цьому дослідженні є те, що по формуючим факторам, характеру функціонування та напрямку руху структурних змін, суб'єкту підприємницької діяльності притаманна якісна специфіка як сутності, так і форм прояву. Ця специфіка конститується в межах даного конкретного рівня соціально — економічного розвитку ринкових відносин.

Ця проблема актуалізується сьогодні, коли становлення сучасних ринкових відносин додає до структури та динаміки формування суб'єктів підприємницької діяльності нові чинники, пов'язані з виникненням та розвитком нових вторинних форм функціонуючих суб'єктів.

Тобто визнаючи, що підприємець є одною з центральних дійових осіб соціального й економічного життя

суспільства в економічній теорії в нашій країні дуже мало уваги приділяється виявленню факторів, що формують його особливі риси в тих чи інших умовах соціально-економічного життя. Хоч і визнається, що суб'єкт підприємницької діяльності в ринкових умовах не є однорідним. Але класифікація суб'єктів підприємництва в економічній та юридичній навчальній літературі в цілому не відображає особливостей їх функціонування і не дає можливості простежити їх взаємовплив і взаємодію з іншими інституціональними формами ринкового середовища. А це, в свою чергу, не дає можливостей більш реального законодавчого оформлення економічних і адміністративних прав та свобод підприємця, без яких неможливе ефективне функціонування підприємницького середовища. Так, наприклад, дозволивши існування приватних закладів освіти, держава мусить, з одного боку, гарантувати споживачам якість надання послуг, а з іншого — забезпечити здійснення цих послуг протягом досить тривалого часу. Обидві ці складові вимагають чіткого розуміння напрямів державної підтримки приватних вищих навчальних закладів і можливостей впливу на конкретні умови їх існування чи закриття. Але проявом такого специфічного двостороннього контролю меж, в яких здійснюється функціонування освітянського підприємства, сьогодні є гіпертрофована й ускладнена система ліцензування та акредитації вищих навчальних закладів.

Третім етапом здійснення дослідження суб'єкта підприємницької діяльності в сфері освіти є урахування розвитку і впливу на економічне життя всіх історично існуючих реальних функціональних форм суб'єкта підприємницької діяльності в цій сфері. Так, наприклад, існування суб'єкта підприємницької діяльності у сфері освіти у формі недержавного вищого навчального закладу завжди відбувається в умовах, що суттєво впливають як на можливості стабільного функціонування та розвитку підприємства в межах локальної мікросистеми, так і на формування зовнішніх зв'язків інституціонального характеру з іншими державними економічними структурами.

В цих інституціональних перевтіленнях функціональних форм суб'єктів підприємницької діяльності найбільш виразно та реально проявляється внутрішня структура інтересів та особливості впливу на виробництво і споживання продукції, що склалися сьогодні в умовах трансформації економіки. Така ситуація є історично обумовлена та об'єктивна, але саме вона веде до прояву негативних процесів з точки зору ефективності функціонування реальних суб'єктів підприємницької діяльності в сфері освіти. Саме це загострює не тільки функціональну, але й інституціональну боротьбу, що здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності в межах своєрідних конкурентних взаємовідносин, які виникають між усіма підприємствами, що надають на даному ринку освітянські послуги. Такі взаємовідносини є загальним проявом впливу чинників інституціонального середовища. Вони охоплюють як суб'єктів підприємницької діяльності, що безпосередньо надають освітянські послуги, так і суб'єктів даного локального соціально-економічного середовища взагалі.

І тому вплив державного чинника інституціонального середовища повинен бути зосереджений не тільки на контролюванні якісних параметрів функціонування цих особливих суб'єктів підприємницької діяльності (суб'єктів

підприємницької діяльності в сфері освіти), але й на їх соціально-економічній адаптації. Така соціально-економічна адаптація може бути здійснена на підставі, по-перше, додаткового інформаційного та законодавчого забезпечення їх функціонування в межах надання специфічних суспільних послуг, по-друге, координації їх діяльності з точки зору кількісних та якісних параметрів розвитку загальнодержавного ринку робочої сили, по-третє, спеціальної фахової підготовки персоніфікованих представників даних суб'єктів підприємницької діяльності та їх стажування в закордонних приватних навчальних закладах з метою надбання практичних навичок здійснення основних функцій суб'єкта підприємницької діяльності в сфері вищої освіти.

Висновки. Звернення до цих проблем найбільш важливе сьогодні, коли в нашій країні формуються інституціональні основи соціальної ринкової економіки, що

повинна бути націлена на споживання, на людину, тобто такої економіки в якій підприємець буде займати дійсно одне з центральних місць в соціально — економічній структурі суспільства.

Література

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М., МП «Эконов», «Ключ», 1993. — (Серия: Антология экономической классики). — 475 с.
2. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. — М., 1995. — 540 с.
3. Вебер М. Дух капитализма и протестантская этика / М. Вебер. — М., 1975. — 175 с.
4. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен. — М., 1995. — 496 с.